

nagybirtok kisajátítását és parcellázását jelenti, hanem itt nemzeti és állampolitikai szempontok is meghatározó szerepet játszanak. Egyáltalán nem titkolta, hogy Szlovákia déli határainak biztonságossá tétele megkívánja a földvagyon megbízható szláv tulajdonosok kezébe adását, de nem csupán a lefoglalt és felosztásra kerülő földét, hanem lehetőség szerint az összesét. (212.o.) Nos, a földreform visszasszágait megtapasztaló magyar lakosság képviselői is egységesen felemelték szavukat a parlamentben a telepítések sérelmes volta, és a magyar agrármunkások kisemmizése miatt. „Elmondható, hogy a lényegét tekintve e téren csaknem teljes volt az egyetértés a magyar ellenzéki, valamint szociáldemokrata vagy kommunista irányultságú magyar képviselők között”. (210.o.) Abban a korban ez volt talán az egyetlen téma, amelyben egységes álláspont alapján léptek fel az államhatalommal szemben.

Végezetül, elnézést kérve állapítjuk meg, hogy Popély Gyula igen adatgazdag monográfiájának csak egyes kiragadott témáit tudtuk ismertetni. A történész szakma ismerői az itt elmondottakból is azonban biztosan sejtik, hogy a felvidéki magyarság társadalom-politikai történetének olyan részletes és szisztematikus feldolgozásáról van szó, amelynek eredményeképpen szükséges lesz eddigi ismereteinkhez képest, árnyaltabb képet alkotnunk például a csehszlovák demokráciáról, legalábbis ami az első évtizedet illeti. Ugyanis a csehszlovák államhatalomnak jóval több durvábbnál durvább megnyilvánulására derül egyre több fény, mint amennyire az eddigi ismeretek szerint hivatkozni lehetett. Ugyanakkor változtatni szükséges a felvidéki magyar pártok és vezetőik eddigi alulértékeltésén, ami az állam iránti lojalitást és a jogkövető magatartást illeti. Popély Gyula itt közzétett kutatásából is kitűnik, hogy a magyar kisebbség ellenzéki magatartása, nem az anyaországi revíziós propagandára épült, hanem azok a megszámlálhatatlan sérelmek váltották ki, amelyeket a magyarságnak el kellett szenvednie az államhatalom részéről. Érdeklődéssel várjuk tehát a monográfia harmadik kötetét.

Varga Sándor

Borhi László

NAGYHATALMI ÉRDEKEK HÁLÓJÁBAN

Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig

**Budapest, Osiris Kiadó – MTA Történettudományi Kutatóközpont,
Történettudományi Intézet, 2015. 504 o.**

Borhi László — saját bevallása szerint, sajnos, a magyar-amerikai kapcsolatokról, illetve a hidegháború történetéről írt utolsó monográfiájában („Kádár apró bolhái”. Interjú, *Magyar Nemzet Magazin*, 2015. szeptember 26. 28.) — rendkívül széles, levéltári forrásokra, memoárookra és feldolgozásokra épülő „definitive” értelmezését adja a magyar-amerikai kapcsolatok nagyjából fél évszázados történetének. Az eredeti változatában a szerző akadémiai doktori disszertációjának készült mű számos korábban elterjedt, és megalapozatlannak bizonyult, véleményt cáfol, illetve igazít ki. Ugyanakkor megerősíti azt a történészek nemzedékei által gyakorlatilag általánosan vallott alapelvet, hogy Magyarország nemzetközi mozgásterét az első világháborút követően rendkívül csekély volt; az ország lehetőségeit az európai nagyhatalmak és, egyre fokozódó mértékben, az Egyesült Államok — jobbára marginális — térségi érdekei határozták meg. Metaforikusan úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nemzetközi élet sakktábláján nem a tiszték között kapott hely Budapest; ennek egyik jellemző és egyben magyar szempontból lehangoló példája, többek közt, az amerikai és brit állásfoglalás az ország német megszállásának „előnyeiről” a Szövetségesek számára. Természetesen, ahogy Borhi László axiómaszerűen leszögezi, abszolút függetlenség nincs, mint ahogy abszolút értelemben megfogalmazható nemzeti érdek sem (13.), de Magyarország geopolitikai helyzetéből, mondhatnánk úgy is, kitettségéből vagy sérülékenységéből fakadóan nekünk különösen nehéz vélt vagy valós érdekeink érvényesítése. Ahogy a szerző fogalmaz: „Magyarország nemzetközi helyzetének alakulása ... nem vezethető le saját külpolitikájából. Ezt ... egyértelműen a nagyhatalmi politika határozta meg, függetlenül attól, hogy a magyar külpolitika képes volt-e kihasználni, avagy sem a számára adódó lehetőségeket”. (34–35.) A helyzetet bonyolítják az önértékelési zavarok: úgy tűnik, leegyszerűsítve, hogy történelmileg a magyar politikai jobboldal tendenciaszerűen túlértékeli, míg a baloldal ugyanilyen módon alulértékeli Magyarországot

jelentőségét a nemzetközi életben. Nyilvánvaló, hogy nem beszélhetünk egy adott állandóról: Magyarország egyes esetekben a méretéhez képest nagyobb szerepet játszott a nemzetközi porondon (így 1956-ban vagy 1989-ben), míg a hidegháború alatt a nyugatiak és a szovjetek szemében egyaránt a második vonalba szorultunk az amúgy sem túl nagy súllyal rendelkező kelet-közép-európai államok sorában.

Magyarországnak az imént említett geopolitikai helyzetéből fakadóan mindig figyelembe kell venni két közvetlen nagyhatalmi szomszédjának akaratát. A német és az orosz/szovjet befolyás bizonyos mértékű ellensúlyozására gyakorlatilag évszázadok óta létezik egy angolszász orientáltságot erősíteni kívánó törekvés hazánkban. A 20. század elején, a világháborút követően Magyarországon sokan a wilsoni liberális világképben látták a megoldást; még pontosabban, az amerikai elnöknek a nemzeti önrendelkezést nemzetközi normává emelésére tett javaslatában. Az első csalódás ekkor érte az amerikai értékeltvű külpolitikában bízó és hívő magyar politikusokat és értelmiségieket: az amerikai asszisztálásával a nyugat-európai nagyhatalmak egy rendkívül egyoldalú és igazságtalan békét kényszerítettek Magyarországra. A Woodrow Wilson szellemi örökösének tekintett Franklin D. Roosevelttel második világháború utáni víziójában eleve nem szánt egyenrangú szerepet a kisebb államoknak; „Négy Csendőr” elképzelése gyakorlatilag a nagyhatalmi hegemonia globális érvényesítését célozta. Az amerikai elnök, továbbá, az Alfred Thayer Mahantól eredeztethető és távoli rokonán, Theodore Roosevelttel elnökön (1901–1909) keresztül a 20. századi amerikai geopolitikai gondolkodást nagymértékben meghatározó gondolatot vallotta, mely szerint a tengeri hatalom fontosabb, mint a szárazföldi. Ennek megfelelően a Roosevelt-adminisztráció számára Magyarország, illetve a közép-európai térség még csak másodlagos jelentőségű sem volt, és mindössze a német hadipotenciál egy bizonyos részének lekötése szempontjából foglalkozott a térséggel. Magyarország esetében ez elég csekély eredménnyel járt: a „Margareta”-hadműveletben mindössze százezer német katona vett részt, és a normandiai partraszállás idején pedig nagyjából csak fele ekkora létszámú német haderő tartózkodott hazánkban. Annak ellenére, hogy a háború alatt számos amerikai béketerv készült, (Lásd *Romsics Ignác* (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról* (Typovent, Gödöllő, 1992.) azok legjobb esetben is csak „újgyakorlatoknak” minősíthetők; a hivatalos amerikai álláspontot James F. Byrnes külügyminiszter fejezte ki, aki az esetleges határmódosításról kijelentette: „Különösebben nem érdekel a dolog. Nem csinálunk ügyet belőle.” (89.) A háború alatt az angolszász hatalmakkal kezdeményezett „titkos” béketárgyalásokat pedig mind az amerikaiak, mind a britek lényegében rosszhiszeműen folytatták. Egyrészt katonai-stratégiai szempontból eldöntött kérdés volt, hogy angolszász erők nem fognak részt venni Magyarország német uralom alól való felszabadításában, másrészt olyan teljesíthetetlen követelésekkel léptek fel a Kállay-kormányval szemben, amelyeknek a teljesítése — minden valószínűség szerint — előbbre hozta volna a német megszállást annak minden következményével egyetemben. Az amerikai mentalitás illusztrálására a szerző megemlíti, hogy amikor Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke, az OSS berni rezidensének, Allen Dullesnek és beosztottjának, Royall Tylernek megpróbálta elmagyarázni egy német megszállás lehetséges következményeit, azok azt válaszolták: „háború van, a könyökünkig ér a vér, néhány százezer élet ide vagy oda már nem számít”. (74.) Megállapítható ugyanakkor, hogy a háborúból való kiugrásra soha nem volt igazi lehetőség függetlenül az amerikai-brit magatartástól; Magyarország geopolitikai helyzete egyszerűen kizárta a reális lehetőségek közül ezt a megoldást. Az is tény azonban, hogy a magyar vezetés nem ismerte az angolszász hatalmak valódi elképzeléseit és — újfent — illúziókat táplált azokat illetően. Az 1944. októberi Sztálin-Churchill ún. százalékos megállapodással aztán az orosz vezető a britektől megkapta azt, amit Adolf Hitlerrel korábban nem: a szovjet kelet-közép-európai érdekszféra kiterjesztését és a Moszkva által hön áhított „stratégiai mélységet”, vagy ütközőzónát. Noha az amerikaiak formálisan nem vettek részt a megállapodásban, Washington jogosnak ismerte el a szovjet biztonsági törekvéseket a térségben, és ez a stratégiai megfontolás húzódozott aztán az amúgy is gyenge amerikai pozíciók fokozatos feladásában a második világháborút követő években. Az amerikai „szovjetológusok”, köztük George F. Kennan és Charles Bohlen a szovjet rendszer törekvéseit ebben a hagyományosnak mondható erőegyensúlyi keretben értelmezték (82.), és az ideológiai aspektusoknak nem tulajdonítottak döntő jelentőséget a szovjet külpolitikában.

Az 1945–1948 közötti ún. koalíciós időkben Magyarország szovjetizálása több-kevesebb tervszerűséggel folyt, rendkívül erőtlen és félszívú amerikai (és kevésbé brit) ellenkezés mellett. A Truman-kormányzat egyrészt, akár dogmatikusnak is mondható álláspontból, nem volt hajlandó támogatni a kommunistákkal szembeni demokratikus erőket, amikor azok támogatásért for-

dultak a budapesti amerikai követhoz. Arthur Schoenfeld azzal utasította el a kiscigányok kérését, hogy az Egyesült Államok nem avatkozik be más országok belügyeibe. (90) A döntésben szerepe lehetett annak is, hogy Schoenfeld nagykövetségében nagyon rossz véleménnyel volt a kiscigányok politikuskokról (Rákosi Mátyásról ellenben igen elismerően nyilatkozott), míg a *New York Times* arról írt, hogy Tildy Zoltán és Nagy Ferenc nem hajlandó szembeszállni a kisebbségben lévő kommunisták nyomásával. (Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. Corvina, Budapest, 2005. 122.) Az amerikai húzódozás másik indítékára a prágai amerikai követ, Laurence Steinhardt világított rá, aki azért nem javasolta kölcsön folyósítását a csehszlovák államnak, mert az „elveszett pénz” lenne tekintve a valószínűsíthető teljes kommunista hatalomátvételt. Azt is mondhatnánk, hogy az amerikai magatartás úgy mond következő maradt: míg a háború alatt azt kívánták Magyarországról, hogy szálljon szembe minden nyugati segítség nélkül Németországgal, most a demokratikus politikai erőktől várták el, hogy a szovjet gazdasági, politikai és katonai támogatást élvező kommunistákkal szemben vegyék fel a küzdelmet mindenféle külső támogatás nélkül. Magyarország neve egy rövid pillanattig Törökország és Görögországgal együtt felmerült a később Truman-doktrínaként ismertté vált ún. feltartóztatási politika egyik célországaként, de Magyarország stratégiai jelentősége nem vetekedhetett a két utóbbi állammal, így az 1947. március 12-én elmondott beszédbe már nem került be.

A magyar-amerikai kapcsolatok mélypontját az 1948-as kommunista hatalomátvételt követő évek jelentették. A magyar kormány sorra indított kirakatpercek nyugati, köztük amerikai gazdasági érdekeltségek ellen (MAORT, IT&T, stb.); egymást követték a követségek munkájának kölcsönös megnehezítése (kiutasítások, mozgáskorlátozások, stb.) célzó intézkedések, sőt magyar konzulátusok bezárása (Clevelandben és New Yorkban), egy magyar terület fölött tévedt amerikai repülőgép elbocsátása, és a sort lehetne folytatni. A hidegháború „mélyén” az Egyesült Államok új stratégiát dolgozott ki (NSC-68), amelynek a lényege a szovjet csatlós államokban az elégedetlenség szítása volt a lélektani háború olyan eszközeivel, mint rádióadások (Amerika Hangja, Szabadság Rádió, Szabad Európa Rádió) és, többek közt, a rendkívül kétséges hatásokkal működő ún. léggömbakciókkal. Sőt, 1953-tól kezdődően az Eisenhower-adminisztráció újabb szintre emelte a retorikai hadviselést, s immár a kommunizmus visszaszorítását (*roll-back*) helyezte a közép- és kelet-európai országokba irányuló propaganda középpontjába. Rendkívül nehéz, sőt talán lehetetlen minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy mennyire érte el a célját ez a fajta amerikai politika. A könyvet olvasva talán itt lehet némi hiányérzet az olvasónak. A szerző utal ugyan több, a korszakban elítélt magyar belső ellenálló vallomására, amelyekben — többek közt — a „Szabad Európa *Hangjáról*” [sic!] mint mozgósító médiumról beszélnek. (129.) A korszak közismert módszereinek ismeretében némi fenntartással lehet kezelni az ilyen fajta „perdöntő” bizonyítékokat. Borhi László a kötetben mindvégig, nagyon helyesen, utal a térség többi, szovjet érdekszférába került országában a párhuzamokra, illetve az Egyesült Államok regionális stratégiájára, ám ebben az esetben hiányoznak ezek a fajta összehasonlítások, mindössze a léggömb akciók csehszlovákiai hatására utal. (132.) A kérdés feldolgozása ugyanakkor bevallottan szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközne: nem készültek megbízható felmérések arról, hogy például a célba vett lakosság mekkora részéhez jutottak el az üzenetek; azok milyen hatást gyakoroltak (az üzenetek maguk lényegében jelszavak szintjén mozogtak); illetve a hatóságok milyen mértékben használták ki azokat a saját propaganda céljaira. Ugyanakkor sokat mondó, hogy az amerikai vezetés egyrészt maga sem nagyon hitt a „felszabadítási” retorikában, másrészt Sztálin halála után a „genfi szellem” (1955) jegyében nem akarták élezni a helyzetet, sőt John Foster Dulles még attól is tartott, hogy olyan kockázatok rejt magába egy agresszív szovjetellenes politikai, ami visszaüthet a „szabad világra”. (142.) A gondolatmenet mélyén az a filozófiai kérdés rejtőzött, hogy a szovjet uralom kiterjesztése Közép- és Kelet-Európára további agresszív szándékokat jelent-e, vagy inkább védekező jellegű (George F. Kennan), és Moszkva térségbeli fennhatósága inkább stabilizálja-e a nemzetközi rendet. Borhi László meggyőzően bizonyítja, hogy egy rövid, kezdeti időszakot követően az utóbbi nézet kerekedett felül az egymást követő amerikai adminisztrációk gondolkodásában, és a közép- és kelet-európai stabilitás (más szavakkal, a világháború utáni erőegyensúly) fenntartása vált Washington regionális stratégiai céljává a hidegháború végéig. Sőt, ennek az erőegyensúlynak a prolongálása volt alapvetően elsősorban a brit és francia, de bizonyos mértékben még az amerikai külpolitika homlokterében még 1989-ben is, nem csupán a Szovjetunió biztonsági érdekeinek összefüggésében, hanem egy (újra)egyesített Németországtól való félelem okán is. A tartózkodás nem volt új keletű: a brit *Foreign Office* már 1956-ban attól

tartott, hogy a magyar forradalom esetleges győzelme a szovjeteket arra indíthatja, hogy adják fel közép-európai pozícióikat, és az így keletkező hatalmi vákuumot a németek töltenék be, ami nem szolgálná az Egyesült Királyság érdekeit.

Az 1956-os forradalom azon ritka alkalmak egyike volt, amikor Magyarország a nemzetközi politika előterébe került. A forradalom a korszak, természetszerűen, legalaposabban kutatott témája; Borhi László e tárgyban írt művei mellett, a teljesség igénye nélkül, elsősorban Bennett Kovrig, Békés Csaba és Charles Gáti munkáit lehet említeni. Az 1956-os forradalom volt talán az egyetlen olyan eset az Egyesült Államok történetében, amikor Magyarország aktívan alakította az amerikai kül- és biztonságpolitikai stratégiát. Egyrészt fényt derült az amerikai hírszerzés hiányosságaira: váratlanul érte az Eisenhower-adminisztrációt a forradalom kitörése, valamint a november 4-i szovjet invázió is, és alapvetően félreértették Nagy Imre szerepét is. (Nagy Imre amerikai megítéléséről bővebben lásd *Karl P. Benziger: Imre Nagy, Martyr of the Nation: Contested History, Legitimacy, and Popular Memory in Hungary*. Lexington Books, Lanham, etc., 2008.) Másodszor kiderült, hogy nem is inkább finn (ahogy a köztudatban sokszor szerepel), hanem az osztrák modell esetleges magyarországi alkalmazása is reménytelen vállalkozás a hidegháborús gondolkodás „nulla összegű” logikájával gondolkodó és a biztonsági zóna megtartását minden áron megtartani kívánó Szovjetunióval szemben. Harmadszor, világossá vált az esetlegesen jó szándékú, de felelőtlen „felszabadítási” retorikában rejlő veszély, és 1956-ot követően Washington átalakította a „Vasfüggönyön” túla sugárzott tájékoztató műsorainak tartalmát és hangnemtét és a kommunista rendszer megváltoztatása helyett annak megreformálása került előtérbe. Negyedszer, nyilvánvalóvá vált az amerikai atomfőlény hiábavalósága (John Lewis Gaddis-t idézi Borhi László ebben az összefüggésben, 166.). Mindezek a tényezők „mélyreható változást indított[ak] el az Egyesült Államok külpolitikájában. ... Az 1950-es években [az amerikaiak] a kelet-közép-európai térség destabilizálására törekedtek a nyugat-európai biztonság erősítése érdekében. az 1960-as évektől kezdve pedig ugyanebből a célból ennek pontosan ellenkezőjét akarták elérni, vagyis a kommunista rendszerek megszilárdítását.” (kiemelés az eredetiben, 171–172.)

Az Egyesült Államok közép- és keleti európai stratégiájáról szinte mindent elmond az amerikai vezetés Kádár Jánossal kapcsolatos felfogása. A magyar forradalom után teljes mértékben elfogadhatatlannak találták Washingtonban a személyét a forradalom utolsó napjaiban, illetve az azt követő években játszott szerepe miatt. Kádár megítélése azonban az 1960-as évek elejétől kezdve változott és az 1980-as évek közepére számos amerikai tárgyalópartnere (George H. W. Bush vagy George Shultz) szemében megbízható partnerre vált, akivel kapcsolatban — magyar szemmel — még naiv illúziókat is tápláltak. (A Kádárral kapcsolatos amerikai illúziók már az 1960-as években is megjelentek, amikor egyfajta „Tito-féle”, a Szovjetuniótól való függetlenebb magyar külpolitikában bíztak annak ellenére, hogy Kádár közismert hitvallása az volt, hogy „szovjetellenes kommunizmus” nem létezik.) Kádár „titka” az volt, hogy biztosítani tudta mind az oroszoknak, mind az amerikaiaknak azt, amit elsősorban elvártak Magyarországtól: a *stabilitást*. Amikor pedig az 1980-as években óvatosan a korábnál önállóbb külpolitikát kezdett folytatni, azt mindössze a kommunista rendszer túlélése érdekében tette. Egyáltalán nem volt az amerikaiak ellenére, hogy a Szovjetunió stabilizálta a térséget; ahogy a szerző idéz egy amerikai tisztviselőt az 1970-es évekből: a kelet-európai helyzet „nem is olyan rossz” az Egyesült Államoknak (176.); de idézhetnénk a híres-hírhedt Sonnenfeldt-doktrínát is, mely szerint a fennálló európai helyzet „egyáltalán nem kedvezőtlen” az Egyesült Államok számára. (263.) Mivel pedig általános szabályként leszögezhetjük, hogy a magyar-amerikai kapcsolatokat — a két ország súlyát és lehetőségeit tekintve teljesen természetesen módon — az Egyesült Államok határozta meg, így a Kádár-rezsimnek nem kellett tartani attól, hogy Washington megpróbálja a rendszert meggyengíteni, nem is beszélve arról, hogy aláásni. Az amerikai regionális stratégia a hidegháború legvégéig, sőt bizonyos mértékben azon túl is, alárendelődött az amerikai-szovjet viszonyoknak; *Közép-és Kelet-Európa az 1956–1989 közötti időszakban sem ön maga miatt volt érdekes az Egyesült Államok számára*. Az amerikai politikában a helyi értékét mindvégig az amerikai-szovjet kapcsolatok hullámszáma szabta meg. Ennek megfelelően Washington egy ideig Tito Jugoszláviáját és Ceaușescu Romániáját favorizálta, majd a korszak végén Lengyelország és Magyarország váltotta őket az amerikaiak képzeletbeli rangsorában elsősorban abból a megfontolásból, hogy mely országokon keresztül lehet nagyobb nyomást gyakorolni a Szovjetunióra azért, hogy más területeken engedményeket csikarjon ki Washington Moszkvából. Hangsúlyoznunk kell, hogy

egyik esetben sem értékalapú döntések születtek az amerikai fővárosban; az értékek akkor kerültek elő az amerikai külpolitikai eszköztárból, amikor az érdekeket segítették elő.

A magyar forradalom és a kommunizmus összeomlása közötti időszakot rövidebb alszakaszokra lehet bontani a magyar-amerikai kapcsolatok alakulása szempontjából, de a két időpont között eltelt nagyjából három évtizedre gyakorlatilag az volt jellemző, hogy a kommunista magyar vezetés a rendszer fennmaradása érdekében gazdasági előnyöket próbált kicsikarni az Egyesült Államoktól (és más nyugati országoktól). A törekvéseknek azonban a már említett amerikai-szovjet viszonyrendszerben számos ellenzője volt az Egyesült Államokban, akik a csatlósállamok gazdasági megerősödésében/megerősítésében végső soron a Szovjetunió (katonai) potenciáljának a növelését látták. Borhi László ez utóbbi mozzanatban elszalasztott „történelmi lehetőséget” lát amerikai részről „a kelet-közép-európai tájkép” átformálására, s a térség megmentésére „a további pusztulástól és alkalmatlan diktátoraitól”. (221.) Meglátásom szerint azonban erre az 1960-as években nem volt reális lehetőség. Mindenekelőtt a Szovjetunió katonailag és politikailag készen állt arra, hogy megőrizze az „ütközözőnáját”. Másfelől, az amerikai kül- és biztonságpolitikai elit számára a „vörös vonalat” Ausztria jelentette; az attól keletre fekvő területek másodlagos jelentőségűek voltak, amelyekért komoly kockázatot nem volt hajlandó vállalni Amerika – példa erre a második világháború, az 1956-os magyar forradalom vagy az 1968-as „prágai tavasz” elfojtása. Más szavakkal: az Egyesült Államok kizárólag akkor hajlandó exponálni magát a térségért, ha ott nem kell erős riválissal szembenézni. Továbbá, a kommunista rezsimek (és maga Szovjetunió) még nem élték fel a tartalékaikat; erre csak később került sor, és akkor — mint Magyarország — kénytelenek voltak „nyitni” a Nyugat felé a rezsimek prolongálásának reményében. Végül, a délkelet-ázsiai konfliktus olyan mértékben lekötötte az amerikai energiákat és figyelmet, hogy egy aktív közép- és kelet-európai politikának nem volt esélye.

A magyar „tartalékok” az 1960-as évek végén kezdtek elfogyni; az 1968-ban bevezetett reformok között a szerző megállapítása szerint semmilyen különösebb ideológiai megfontolás sem állt, azok kizárólag a hatalmi pozíció megtartását célozták. Az Egyesült Államok, magától értetődően, az egyik potenciális partner lehetett, ahol a magyar kormány megkeresheti azokat a dollárösszegeket, amelyekkel finanszírozni lehet a technológiai fejlesztéseket. A kétoldalú kereskedelem felfuttatása előtt azonban több akadály is tornyosult. Először is, nem volt megfelelő magyar árualap, azaz, versenyképes magyar áru, amit az Egyesült Államokban jelentős mennyiségben forgalmazni lehetett volna. Másodsor, a magyar áruk amerikai piacra jutását a kommunista rendszerekkel élesen szemben álló politikai és társadalmi erők, az utóbbiak között, például, az amerikai szakszervezetek akadályozták. Harmadsor, a magyar exporthoz szükséges amerikai hitelek elérhetetlenek voltak Magyarországra számára még a két világháború között az adós országok kizárását előíró törvény miatt. Ráadásul, a két ország között bonyolult vagyoni viták voltak kezdve még az 1920-as években egyes magyar városoknak adott hitelektől a második világháborús károkon és a háború utáni magyar restitúciós igényeken át az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején kárpótlás nélküli kisajátítással elvett amerikai vállalatrészekig. A vagyoni tárgyalások egy bő évtizedeken keresztül folytak, míg végül 1973-ban megállapodás született. Ezt követően azonban, negyedszer, a Jackson-Vanik törvénykiegészítés, mely az ún. legnagyobb kedvezmény elvének megadását az illető ország emberi jogi és kivándorlási politikájához kapcsolta, akadályozta az Egyesült Államok és egy kommunista ország kereskedelmi kapcsolatait (bár Románia előbb kapta meg a legnagyobb kedvezményt elvét [1974-ben], mint Magyarország [1978-ban] ...). A gazdasági kapcsolatok egyik neuralgikus pontja a Világbankhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz való magyar csatlakozás ügye volt. A magyar rendszerváltás után egyes posztkommunista politikusok állításával ellentétben a két nemzetközi pénzügyi szervezethez való csatlakozási tárgyalások mindvégig a szovjetek tudtával történt – és a csatlakozás maga feltehetően az előzetes beleegyezésükkel. A magyar vezetés már 1967-ben elkezdte az ez irányú tapogatózásait, és Moszkvában megoszlott a vélemény az illetően, hogy Budapestnek engedik-e a csatlakozást vagy sem. Nyilvánvaló volt a szovjetek előtt, hogy a gyakorlatilag amerikai befolyás alatt álló, az ún. washingtoni liberális nemzetközi gazdasági rend alapvető intézményeiben való részvétel lazítani fogja egyrészt Magyarország tervutasításos gazdaságpolitikáját, másrészt az ország pénzügyi-kereskedelmi kapcsolatait a kommunista tömb többi államával, harmadrészt pedig „veszedelmes” precedenst teremhet csatlósok körében. Meg kell azonban jegyezni, hogy Washingtonban sem fogadták egyöntetű lelkesedéssel a lehetséges magyar tagságot (például, a kötelezettségvállalások azonnali átvétele miatt). Végül 1982-ben került a csatlakozásra, amikor a Szovjetunió egyre kevésbé volt abban a helyzetben, hogy támogassa a csőd közeli helyzetben lévő csatlósait.

A kereskedelmi kapcsolatok javítása mellett a Johnson-adminisztráció 1964-ben meghirdetett „hídépítési politikájának” másik pillére az ugyancsak „puha” kategóriába tartozó oktatósi-tudományos csere volt. A két fél itt is mást és mást akart (könnyen látható hátsó szándékkal): míg Magyarország a természettudományos cserét, azaz, ösztöndíjakat részesítette előnyben, addig az Egyesült Államok a társadalomtudomány terén működő kutatókat preferálta. A gesztuspolitikánál többről volt szó az 1960-as és 1970-es évek magyar-amerikai bilaterális kapcsolatokat megterhelő két másik üggyel kapcsolatban. Mindszenty József hercegprímás az 1956-os forradalom alatt szovjet támadás hírére az Egyesült Államok Szabadság-téri nagykövetségére menekült (rajta kívül egyébként más menekültet nem fogadott be az amerikai misszió), és mindössze 15 év múlva, 1971. szeptember végén távozott onnan – és Magyarországról. A hercegprímás jelenléte a Budapesti szívében található amerikai nagykövetségen számos érzékeny politikai, egyházi, nemzetközi jogi és, természetesen, vallási és érzelmi kérdést vetett fel. Az ügy megoldásába később aktívan bekapcsolódott a Vatikán, elsősorban Franz König bécsi érsek közvetítésével. A bonyolult kérdés érdekes dinamikájaként kezdetben a magyar hatóságoknak volt, nyilvánvaló okokból, kényelmetlen a főpap jelenléte, az 1960-as évek közepétől azonban más az amerikaiak (és a Vatikán) szorgalmazta elsősorban az ügy megoldását. A Katolikus Egyház, az amerikaiakhoz hasonlóan, egyre inkább arra a következtetésre jutott, hogy a Kádár-rendszer megszilárdulása miatt illúzió, és talán még kontraproduktív is lenne a merev elzárkózás, vagy akár a konfrontáció, és a budapesti vezetéssel valamilyen kompromisszumos megoldásra kellene inkább törekedni, többek közt azért, hogy valóban funkcionál vezetőt lehessen a magyar katolikus egyház élére kinevezni. A másik ügy a Szent Korona kérdése volt. A magyar államiságot jelképező ereklye a második világháború után került amerikai kézre, és az egymást váltó amerikai adminisztrációk, melyek illegitimnek tekintették a választási csalásokkal hatalomra került kommunista vezetést az 1950-es években, vagy a szovjet csapatok által hatalomba helyezett Kádár Jánost, nem kívánták a magyar Szent Korona visszaadásával legitimálni a kommunisták magyarországi uralmát. Másfelől, több jel is arra mutat, hogy a „múltat eltörölni” kívánó kommunista vezetők érzékelték a Szent Korona jelképes jelentését és az ereklye visszaadását követelték (más, az Egyesült Államokba került vagyontárgyakkal egyetemben). Az Egyesült Államokban a magyar emigráció túlnyomó többsége a Szent Korona visszaadása ellen foglalt állást, ám a reálpolitikai megfontolások felülírták a tiltakozásukat. A kérdés komolyan a vagyoni tárgyalások 1973-as lezárása, valamint – tágabb értelemben – az ún. helsinki folyamat enyhülési politikájának összefüggésében merült fel. Az 1975-ben aláírt helsinki megállapodások gyakorlatilag felérték a második világháború után kialakult európai rend, s ebből következően a létező kormányok legitimitásának elfogadásával. Magyarország esetében még külön jelezni is akarta a Carter-adminisztráció, hogy elismeri a stabilizációban és a reformok terén elért eredményeket. Ebben a helyzetben került végül sor a Szent Korona ünnepélyes visszaadására a Parlament Kupolatermében 1978. január 7-én. A hely kiválasztása is szimbolikus volt: az Egyesült Államok a „magyar népnek”, illetve annak „képviselőinek” adta vissza a Szent Koronát, s ennek megfelelően a mindössze pártfunkciót betöltő Kádár János nem volt jelen.

A magyarországi, tágabb értelemben a kelet-közép-európai reformok megítélése sem volt teljesen egységes Washingtonban. A térség kommunista kormányai által tervezett, vagy már bevezetett reformok amerikai megítélése elsősorban attól függött, hogy azok mennyire „férnek még bele” az európai stabilitást mindent felülíró általános politikájába. A legtovább, ameddig az Egyesült Államok hajlandó lett volna elmenni, az a térség „finnlandizációja” volt, azaz, olyan politikai-gazdasági-társadalmi reformprogram, amelyik nem veszélyezteteti Szovjetunió legitimitás tekintetű kelet-közép-európai biztonsági érdekeit; illetve, azokat nem tartják annyira fenyegetőnek Moszkvában, hogy fegyveres erővel lépjenek fel ellenük, ahogy az a magyar forradalommal történt 1956-ban és a „prágai tavasszal” 1968-ban. A *Realpolitik* legjelentősebb amerikai teoretikusai és gyakorlói közé tartozó Henry Kissinger hasonlóan gondolkozó munkatársa, a már idézett Helmut Sonnenfeldt szűkebb körben a Szovjetunió és a csatlósok közötti „szerves viszony”-ról értekezett (331.), miközben nyilvánosan, Kissingerral együtt, az utóbbiak függetlenségét támogatta. Az alapvetően a nemzetközi erőegyensúlyt szem előtt tartó Henry Kissinger még 1989-ben sem fogadta nagy lelkesedéssel a közép- és kelet-európai államok függetlenségi törekvéseit, és még az *annus mirabilis* alatt is a hidegháborúban kialakult európai stabilitás kereteinek a megtartása mellett érvelt. Sőt, Ronald Reagan elnök, akit joggal tartunk olyan történelmi személyiségnek, akiknek a kül- és biztonságpolitikája siettetta a Szovjetunió összeomlását, annak ellenére, hogy passzív közép- és kelet-európai politikája miatt támadta elődjét, Jimmy Cartert, a való-

ságban ugyancsak a térségi stabilitást mindenek fölé helyező politikát folytatott. A realistákkal végső soron azonos következtetésre jutottak az amerikai külpolitika „idealista” hagyományainak képviselői (meg kell jegyezni azonban, hogy „tisztá” formában egyik sem létezett valójában), amennyiben az 1970-es évekre kialakult európai erőegyensúlyt elfogadták. Jimmy Carter elnök, a térséget jobban ismerők nagy meglepésére kijelentette, hogy az Egyesült Államok felszámolta a szovjet befolyást a térségben, például Magyarországon (334), míg Gerald Ford az 1976-as egyik elnökjelölti vitában azt fejtegette, hogy Kelet-Európában nem érvényesül szovjet dominancia. (333). Az amerikai tisztviselők egy része a magyar vezetőket is alaposan félreismerte. George H. W. Bush későbbi elmondása szerint a Kádár Jánossal folytatott megbeszélése „az egyik legemlékezetesebb volt számára”, George Shultznak pedig a magyar pártvezető még azt is „eladta”, hogy Nagy Imre kivégzését nem ő szorgalmazta. (396) Ez a fajta felületesség és általánosítás, továbbá akár jelentős mértékű tévedés az Egyesült Államok legmagasabb szintű vezetői részéről a közép- és kelet-európai régiót illetően nem volt új keletű, és az azóta eltelt évtizedek tanúsága szerint nem is múlt el a hidegháború végével.

Az 1980-as évek elején Magyarország szerény mértékben felértékelődött Washington számára a kelet-nyugati kapcsolatokban: Budapest egyfajta „postás” szerepét kezdte betölteni, amennyiben a magyar politikai vezetők igyekeztek fenntartani a nyugati kapcsolataikat, és azok gyakran rajtuk keresztül üzentek a szovjeteknek. Továbbá, immár a magyar külpolitikában is „a propaganda és a valóság között” tovább mélyült a szakadék, elsősorban annak köszönhetően, hogy a kommunista vezetés tagjai a rendszer túlélése érdekében kénytelenek voltak nyugati gazdasági segítséget kérni az IMF és a Világbank révén, vagy lehetővé tenni azt, hogy George Soros 1983-tól elkezdhesse működtetni a „nyitott társadalom” megvalósítása érdekében létrehozott hálózatát Magyarországon. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy a külpolitikai stratégiai döntéseket egyértelműen továbbra is a Szovjetunió, és a hozzá fűződő viszony határozta meg.

A kelet-közép-európai rendszerváltozás sikerének sok „atyja” van – utólag. A szovjet/oroszmítoszteremtésben a Szovjetunió, és személy szerint Mihail Gorbacsov gyakorlatilag egyedül hajtotta végre a folyamatot – *mutatis mutandis* ahogy a Szovjetunió „egymaga” győzte le Németországot a második világháború alatt. Az amerikaiak George H. W. Bush döntő szerepét emelik ki az 1989–1991-es események kapcsán, aminek a jogosságát egy bizonyos mértékben nem is lehet vitatni. Washington legalább némi kézzelfogható támogatást is adott az térség kommunista erőinek a lengyel Szolidaritástól kezdve a magyar demokratikus ellenzékig. A támogatás mértékét azonban hiba lenne eltúlozni, akár anyagi, akár politikai téren; az utóbbi esetében pedig lényegében még mindig az amerikai-szovjet kapcsolatok, illetve az európai, s azon belül kelet-közép-európai stabilitás számítottak meghatározó tényezőknél. Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettes (ugyancsak a „Kissinger-iskolából”) „nosztalgiával beszélt a hidegháború ’figyelemre méltó kiszámíthatóságáról és stabilitásáról’” akkor, amikor az még véget sem ért. (413.) Ezzel a kérdéssel kapcsolatban némi hiányérzettel lehet megállapítani, hogy a szerző nem tér ki az „Oroszország először” („*Russia First*”) amerikai külpolitikai hagyomány jelenlétére legalábbis a második világháború alatti kényszerkoalíció létrejötté óta. A közép- és kelet-európai térséggel szemben mind a mai napig erős gyökerekkel rendelkezik ez a nézet. (Lásd, többek közt, *Ron Asmus: A NATO kapunyitása*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003. II. könyv: A vita elkezdődik. 51–102.) A nyugat-európai nagyhatalmak (vagy globális szempontból középhatalmak), az Egyesült Királyság és Franciaország kifejezetten tartottak a rendszerváltozástól és óvtak attól – mindketten attól tartottak, hogy a térségbeli változások igazi nyertese Németország lesz, s ezzel a kontinentális Európában a befolyásuk visszaszorul. A hivatalos amerikai politika is nagyon óvatosan *reagált* az eseményekre, és kivétel nélkül mindenhol mérséklő hatást gyakorolt. Sőt, amikor Mihail Gorbacsov a később kicsit „Jaltához” hasonlóan a kelet-nyugati kapcsolatokban mitikus szerepet kapott máltai csúcstalálkozón (1989. december 2–3.) ragaszkodott az 1945 után kialakult rendszerek fenntartásához, tárgyalópartnere, George H. W. Bush elnök nem tett ellenvetést. (424.) Az pedig a történelem/sors iróniája, hogy Alois Mock külügyminiszter azért aggódott a magyar műszaki határzár eltávolítása miatt, mert ennek következtében több kelet-európai menekült érkezhett Ausztriába. (425.) „Az Osztrák Néppárt (ÖVP) külügyi szóvivője, Andreas Kohl [helyesen: Kohl] megerősítette, hogy a Szovjetunió, illetve a szovjet csapatok magyarországi állomásoztatása fontos tényezője az európai stabilitásnak.” (Borhi László mindössze annyit fűz a megjegyzéshez, hogy az osztrák politikus egy budapesti eredetű híre reagált, mely szerint Románia esetleg katonai akciót készít elő Magyarország ellen. Az eset valószínűsíthető háttere vagy a szovjet titkosszolgálat, vagy a szovjet titkosszolgálat és a magyar keményvonalasok együttes dezinformációs

törekvése.) (425) Richard von Weizsäcker pedig „az európai diplomácia régi hagyományának szellemében” azt javasolta, hogy „a nagyhatalmak vitassák meg Moszkvával a térség jövőjét”. (427) A sort gyakorlatilag a végtelenségig lehetne folytatni. *Borhi László meggyőzően bizonyítja, hogy az, hogy a rendszerváltás megtörtént, elsősorban és mindenképp a kelet-és közép-európaiak érdeme, akik 1989-ben egy rövid történelmi pillanatra saját kezükbe vették a sorsuk alakítását. A rendszerváltás utáni nagyarányú nyugati segítség részben ugyancsak a mítoszok birodalmába tartozik. John Major brit külügyminiszter óva intett attól, hogy Lengyelországot pénzzel „árasszák el” (435), míg John Sununu, Bush elnök kabinetfőnöke az ugyancsak nehezen múlt jellemző amerikai (nyugati) paternalizmussal kijelentette, hogy „nem akarunk túl sok pénzt juttatni Lengyelországnak, mert úgy viselkedne az ország, mint egy gyermek és nem ismerné a határokat”. (451) Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy 1989-ben nem állt fent az a fajta külső fenyegetettség, ami az 1947-es Marshall-segélyt indokolta.*

A közép- és kelet-európai térség államai is stratégiai dilemmák elé kerültek az 1945 utáni európai rend felbomlásával. A britekhez és a franciákhoz hasonlóan szkeptikusan tekintettek egy német *Mittleeuropa* feltámadására egy olyan helyzetben, amelyben egy gyenge Franciaország és az Európából kifelé tekingető Egyesült Királyság nem tud, és nem is akar esetleg ellensúlyozó szerepet játszani a német dominanciával szemben. Ráadásul a rendszerváltozás idején mutatott brit és francia magatartás sem adott túl sok optimizmusra okot ebből a szempontból. Egyedül az Egyesült Államok jöhetett szóba olyan hatalomként, mint amely egyáltalán képes a lehetséges német törekvéseket tompítani. Washington elképzelhetően már erre a német opcióra való tekintettel sem kívánta a kelet- és közép-európai kommunista rendszerek bukását, mert azok nagyobb stabilitást ígértek, mint egy bizonytalan kimenetelű demokrácia. (Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nyugati cél egy stabil „emberarcú” szocializmus volt, amelyben az emberi jogok szélesebb körben érvényesülnek, mint a „létező” szocializmusban.) Orbán Viktor 1989. június 16-án elmondott beszédét ezért nem fogadta egyöntetű lelkesedés a nyugati fővárosokban: a fiatal magyar politikus ugyanis azzal, hogy a szovjet csapatok távozására szólított fel, kihívást intézett „a fennálló világrendre nézve”. (448.) A nyugati hatalmak, élükön az Egyesült Államokkal a Berlini Fal megnyitását sem fogadták kitörő örömmel; az 1945-ben kialakított európai erőegyensúly és rend ezzel a múlté lett. Itt a német nép döntött, csekély külföldi segítséggel (ha egyáltalán volt ilyen). Összefoglalva: „1989-ben a Nyugat hozzájárulása nélkül is a mai végeredményhez hasonlóan alakultak volna az események” (kiemelés tőlem). (467.)

A *Nagyhatalmi érdekek hálójában* Borhi László egyik alkotói korszakának záróköve. Az évtizedes elmélyült kutatómunka eredményeként megszületett összegzés a döntően a hidegháború alatti magyar-amerikai viszonyról példaértékű lehet a — sajnos — hiányzó hasonló monográfiákhoz a korabeli Magyarország és a többi nagyhatalom kapcsolatáról. Borhi László a történetírás legjobb hagyományainak folytatójaként alkot szintézist a levéltári forrásokból, a „főszereplők” visszaemlékezéseiből és témában megjelent feldolgozásokból – a kiemelkedő történettudományi műveket jellemző elengedhetetlen forráskritikával. A magyar és nemzetközi történettudomány joggal tekint nagy várakozásokkal Borhi László „a magyarországi és közép-európai nemzeti-szocialista és sztálinista rendszerek”-ről („Kádár apró bolhái”, *Magyar Nemzet Magazin*) szóló új, hiánypótló kutatásainak eredményeire.

Magyarics Tamás

Germuska Pál

A MAGYAR KÖZÉPGÉPIPAR

Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között
Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Argumentum Kiadó,
Budapest, 2014. 613 o.

Si vis pacem, para bellum, ha békét akarsz, készülj a háborúra. Bár az elmúlt évszázadok során a katonai stratégiák, a fegyverek, a haditechnikai eszközök nagyon sokat változtak, hadsereg, hadiipar minden bizonnyal még nagyon sokáig szükség lesz, ezért ez a régi latin közmondás szinte semmit sem veszített aktualitásából. A Magyarországhoz hasonló nyersanyagzegény, külkereskedelemre utalt, nyitott szerkezetű kis országnak nemcsak a gazdaságát, hanem a hadi-